

UDK: 327(497.1:410.1)
"1941/1945": 328.1
(410.1) "1945": 949.75 "1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14. 4. 2003.

Posjet britanskih parlamentaraca Zagrebu u studenome 1945. godine

KATARINA SPEHNJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se na temelju britanskih diplomatskih izvora i onodobnih domaćih novina analizira posjet britanskih parlamentaraca Jugoslaviji u studenom 1945. Posebna je pažnja pridana dijelu posjeta koji se odvio u Zagrebu, gdje sudomaće vlasti parlamentarcima organizirale obilazak jednog zatvora Ozne.

Ključne riječi: Jugoslavensko-britanski odnosi, Hrvatsko-britanski odnosi, 1945

Uvod

Odnosi Jugoslavije i Velike Britanije bili su više od 'običnih' diplomatskih odnosa dvije različite zemlje i prije i poslije Drugoga svjetskog rata, a u razdoblju 1941.-1945. oni su još produbljeniji. Uoči Drugoga svjetskog rata vezivali su ih određeni politički krugovi, trgovačke veze i ulagački britanski interes, povezan s 'tradicionalnim' interesima jedne velike sile na širem prostoru jugoistoka Europe i Bliskog istoka. Za vrijeme rata veze s kraljevskom izbjegličkom vladom, potom s partizanskim pokretom, prolazile su razne faze, ovisno o ulozi političkog ili vojnog faktora, ali je uključenost Britanije u političke događaje na tom prostoru bila najveća od svih zapadnih sila antifašističke koalicije.¹ Godine 1945. politički je faktor počeo ponovno imati veći značaj te su zahladili odnosi Britanije i nove Jugoslavije. Pobjeda nad fašizmom je postignuta i opet su se u Europi obnovile ideološke podjele, a borba za zone utjecaja 'velikih' na ovom prostoru vodila se tada između samo dvije sile - Britanije i Sovjetskog Saveza. Pitanje Trsta i oživotvorenja Sporazuma Tito-Šubašić te uočljiva orijentacija Jugoslavije prema SSSR-u, osnovne su točke 'zatezanja' odnosa. U sklopu šire strategije Britanija se pokazala kao inicijator nekoliko akcija za pritisak, čiji je smisao utjecati na događaje u Jugoslaviji - ili, ako to nije moguće, ne pomagati barem stabilizaciji novog poretka.² Ostavku,

¹ Više: Ljubo BOBAN, *Dr. Tomo Jančiković - HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista*, Školska knjiga, Zagreb 1996., Vladimir VELEBIT, *Sećanja*, Zagreb 1983., Slobodan NEŠOVIĆ, *Diplomatska igra oko Jugoslavije, 1944-1945*, Stvarnost, Zagreb 1977.

² Npr. u ljeto i jesen 1945. pokušaj da se uvođenjem 'kontrolnih misija' pri dodjeli UNRRA-

pak, Ivana Šubašića, ministra u jugoslavenskoj Privremenoj vladi, Britanci su prihvatili bez javnih prosvjeda i ikakvih neposrednih protuakcija, jer su okolnosti ostavke činile moguću pritisak veoma malo djelotvornim.³ Pitanje je li ijedna od zainteresiranih strana zapravo i vjerovala u ispunjenje Sporazuma, novija istraživanja usmjeravaju na negativan odgovor.⁴ Uoči održavanja izbora za novu jugoslavensku Ustavotvornu skupštinu u studenome 1945. bilo je na britanskoj strani sumnji u pravednost zakonodavstva i još više prakse, no nikad se nije postavio zahtjev za kontrolom izbora: Jugoslavija je, uostalom, bila članica Velike koalicije.⁵ Nakon usvajanja novog ustava, zapadne su se sile opredijelile za zauzimanje realističnijeg stajališta: priznati novi poredak i vladu, ograđujući se od nekih mjera, a Britanija je to definirala i kao mogućnost ostvarivanja ikakvoga političkog utjecaja te zaštite gospodarskih interesa svojih državljana.

U ljeto 1945. na izborima u Velikoj Britaniji Laburistička stranka odnijela je premoćnu pobjedu na konzervativcima Winstona Churchilla. Iako iznenađujuća - po odnosu javnosti prema Churchillu, ratnom pobjedniku - ta je pobjeda signalizirala želju za socijalnim i političkim promjenama. Ipak, u vanjskoj politici ništa se nije promijenilo - obrana nacionalnih interesa najvažnija je za Ernesta Bevina, novog ministra vanjskih poslova.⁶ U unutarnjem funkcioniranju njegova resora također nije bilo promjena: ostali su svi dotadašnji kadrovi.⁷ Osobitosti posjeta parlamentaraca treba gledati i u tom kontekstu, kao kritiku dijela laburističkih zastupnika i dijela stranke, 'ljeviije' orijentacije nego što je stranka to u cjelini bila, a koji su smatrali da odnos prema Sovjetskom Savezu i njemu sličnim sustavima treba biti drukčiji od onog kakav je imala konzervativna vlada. Dolazak grupe parlamentaraca u Jugoslaviju uoči izbora - iako potpuno neslužben - propagandno je iskoristila jugoslavenska strana, a vlada Clementa Attleea imala je zbog njega neugodnosti u parlamentu. Također, u ministarstvu vanjskih poslova morali su usklađivati razlike među osobljem u procjenjivanju situacije u Jugoslaviji. Analiza pokazuje da je generalni zagrebački konzul, Cyril Wakefield-Harrey,

ine pomoći utječe na broj mobiliziranih u Jugoslavenskoj narodnoj armiji i da se nadzire distribucija hrane na lokalnoj razini. To je bila samo jedna od ideja koje su razmatrane u sklopu anglo-američke prepiske u razdoblju rujna-prosinac 1945. o 'jugoslavenskom pitanju' odnosno o usklađivanju njihova zajedničkog stava prema opoziciji u Jugoslaviji, izborima, i potom, priznanju nove države. Više o tome: Jera VODUŠEK STARIĆ, *Prevzem oblasti 1944-1946*, Ljubljana 1992., Đoko TRIPKOVIĆ, *Političke prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945-1948*, Beograd 1990.

³ Više: Lj. BOBAN, "Plan Ivana Šubašića za sastanak s Mačekom u ljeto 1945. godine", *Zbornik radova Oslobođenje Hrvatske 1945.*, Zagreb 1986., 243.-255., ISTI, Dr. Tomo Jančiković, 291.-293.

⁴ Ann LANE, *Britain, the Cold War and the Yugoslav Unity, 1941-1949*, Brighton 1996., 49.-50.

⁵ Isto, 50.

⁶ Elizabeth BARKER, *The British between the Superpowers, 1945-1950*, London 1983., 34.-37., A. LANE, n. dj., 62.

⁷ A. LANE, n. dj., 62. O posjetu parlamentaraca pisao je Đ. TRIPKOVIĆ, n. dj., 97.-98.

koji je nastupio na dužnost u listopadu 1945., bio veoma kritičan u ocjenjivanju tadašnjeg poretka, dok se Ralph Stevenson, veleposlanik Velike Britanije još pri izbjegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije, bolje snalazio u niveliranju ocjena koje nisu uvijek bile i mnogo blaže, ali su izricane na delikatniji način, pri čemu mu je koristilo i poznavanje ljudi s kojima je dolazio u kontakt.

Priprema posjeta i boravak

Grupu koja je posjetila Jugoslaviju činili su članovi Donjeg doma, House of Commons, britanskog parlamenta, laburisti: Norman Dodds, Lester Hutchinson, A. Lewis, Leah Maninng, John Platts-Mills, W. Oldfield, E. Popplewell, Stanley Tiffany i Konni Zilliacus, Emrys Roberts, član Liberalne stranke i Neil McPherson, član Liberalno-nacionalne stranke. Bili su tu i prevodilac John Ennals, dopisnik *Daily Herald*a i tajnica britanskog društva 'Yugoslavia Emergency Committee', Margaret Lloyd.

Informacije o planiranju posjeta Foreign Office je, izgleda, imao krajem listopada ili nešto ranije, iako je to djelomično zanimljano u Parlamentu 5. studenoga, kada je na zahtjev opozicije vođena rasprava o mogućim negativnim posljedicama tog događaja. U dopisu Ministarstva informacija od 27. listopada FO se obavještava da sljedeći novinari žele ići s članovima parlamenta u Jugoslaviju: Basil Davidson, Times, George Bilainkin, News of the World, Kenneth Syers, News Chronicle, Raymond Jenkins, Reynold News, Kingsley Martin, New Statesman and Nation, Anne Maclurg, BBC, kao i predstavnici listova: Manchester Guardian, Daily Worker, Evening Standard, Daily Mail i Daily Express. (U to vrijeme stalni britanski dopisnici u Jugoslaviji bili su Hubert Harrison, Reuters, Lowatt Edwards, Daily Telegraph i Anne Dacie, slobodna novinarka.)⁸ U tom se dopisu o odlasku parlamentaraca govori s razumijevanjem što signalizira da je objema institucijama bio poznat tijek događaja. Također, dopisivanje između ministra vanjskih poslova Bevina i Južnog odjela FO u kojoj se traži 1. studenog stajalište tog odjela u vezi s odlaskom grupe parlamentaraca, pokazuje da je ovo ministarstvo znalo za pripreme posjeta. U bilješci iz ministrova kabineta stoji da je u ime grupe član parlamenta Zilliacus došao pitati ministra mogu li oni ići kao delegacija te se nastavlja da ministar smatra da se "teško oduprijeti prijedlogu, iako on ne drži puno do tog posjeta"⁹. Dalje se u zapisniku konstatira da je planirano da zrakoplov koji će poslati jugoslavenska vlada treba sletjeti u Italiju, za što treba ishoditi dopuštenje savezničkih snaga. (Kasnije se ovaj plan izmijenio.)

Ali, FO je svom predstavniku u Beogradu, Stevensonu,¹⁰ tek 2. studenog javio da dolaze parlamentaraci: istog dana poslani su dvije različite informacije, prva da dolaze vjerojatno 3. studenog te potom 4. studenog, i to u potpu-

⁸ Public Record Office /PRO/, London, Foreign Office: General Correspondence, Political Department /dalje: FO 371/ 48958, R 18450.

⁹ PRO, FO 371/48958, R 18645.

¹⁰ Ralph Skrine Stevenson, veleposlanik Velike Britanije pri jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, Privremenoj vladi DFJ te Vladi FNRJ, 1943.-1946.

noj organizaciji jugoslavenskih vlasti. Idući je dan (3. studenog) javljeno da treba imati na umu da John Ennals, prevodilac grupe ima "prokomunističke poglede" ("has pronounced communist views") i da bi zato, ako postoji ikakva mogućnost, trebalo pronaći dodatnog prevodioca.¹¹ Naveden je sastav grupe te zamoljeno veleposlanstvo da im pomogne u svemu, iako posjet ne organizira nijedna službena britanska institucija.¹²

Grupa je pristigla u Zagreb 4. studenog, kasno na večer: bilo je planirano da slete u Beogradu, ali je nevrjeme uvjetovalo prisilno slijetanje u zagrebačku zračnu luku. Idućeg su dana prvo imali susrete s predstavnicima vlasti, potom su bili u britanskom konzulatu, a kasnije su sreli neke opozicijske ličnosti. Ujutro 6. studenog otputovali su za Beograd gdje su ih na zemunskom aerodromu dočekali visoki savezni vladini predstavnici, Moša Pijade i Vladimir Velebit te prvi tajnik i press attache britanskog veleposlanstva William Deakin i Stephen Clissold. Ujutro 7. studenog primio ih Mihail Sergejčuk, šef UNRRA misije za Jugoslaviju. Nakon toga, grupa parlamentaraca posjetila je veleposlanstvo Velike Britanije. Uvečer istog dana bili su na primanju u sovjetskom veleposlanstvu, u povodu obilježavanja godišnjice Oktobarske revolucije. Sljedećeg dana članovi grupe su se razdvojili te je poznato da je npr. Tiffany otišao u Liku i Dalmaciju, Manning je bila u Dalmaciji i Srbiji, Dodds u Srbiji, a Zilliacus je boravio cijelo vrijeme u Beogradu. Na dan državnih izbora, 11. studenog, svi su parlamentarci boravili u Beogradu i njegovoj okolini, posjećujući birališta.

Dana 12. studenog službeno ih je primio Tito. Tog dana je trebao završiti njihov posjet, ali je loše vrijeme uvjetovalo da se zrakoplov¹³ kojim su došli do Beča morao vratiti u Beograd. Tek 14. studenog odlučili su vlakom otputovati do Ljubljane, a potom preko Istre i Slovenskog primorja otići do Trsta.

U razgovoru grupe parlamentaraca s Titom dotaknuto je pitanje Trsta, mogućnost stvaranja balkanske federacije i "onih krugova u inozemstvu koji zauzimaju neprijateljski stav prema Jugoslaviji". Parlamentarci su postavili i pitanje da li se, zaista, manje vide, kao što se na Zapadu čuje, slike Trumana i Attleeja na javnim skupovima. Tito je odgovorio da je to moguće jer je jugoslavenska javnost razočarana savezničkim stajalištem prema Trstu. Razgovaralo se i o mogućnostima studiranja na engleskim sveučilištima, o obnovi jugoslavensko-britanskih trgovačkih odnosa, o ulozi Narodne fronte, o beogradskom opozicijskom listu 'Demokratija' čije je izdanje upravo tada bilo zaplijenjeno, ali je urednik ostao na slobodi. U vezi s ovim jedan od parlamentaraca izjavio je da bi u Britaniji za takvo djelovanje on bio u zatvoru. Parlamentarci su tražili od Tita da objasni odnose države i Katoličke crkve, o čijemu se progonu, rekli su, dosta piše u njihovim glasilima, na što je on odgovorio da je u osnovi svega nezadovoljstvo Crkve zakonom o agrarnoj reformi. Na kraju je zahvalio parlamentarcima što su došli u prijateljski posjet

¹¹ PRO, FO 371/48958, R 18645.

¹² PRO, FO 371/48873, R 18957, Telegram FO Beogradu 2. XII. 1945.

¹³ Po Stevensonu, kada su se odlučili vratiti, otkrilo se da nije bilo goriva za zrakoplov pa ga je jugoslavenska posada morala posuditi od 'air attachea' britanskog veleposlanstva.

Jugoslaviji, izrazivši nadu da će oni vidjeti "istinu" te zaključio: "Inače, da je netko od Vas tražio da primimo kakvu oficijelnu kontrolu, mi na to nikad ne bismo pristali."¹⁴

Zilliacus je govorio na beogradskom radiju 12. studenog, naglasivši da su oni potpuno neslužbena grupa, bez ikakvih ovlasti, da nikog ne predstavljaju, pa čak ni vlastite stranke, ali da su ipak dosta "reprezentativni". Istaknuo je da su mu poznate rezerve oko politike laburističke vlade, jer ona ne izgleda puno drukčija od prethodne, politike konzervativne vlade. Ali, rekao je, Britanci žele promjene i nemaju povjerenja u "stari poredak".¹⁵

Dana 16. i 17. studenog parlamentarci su posjetili područje 'Zone A' gdje im je priređen "srdačan doček u jugoslavenskim zastavama okićenim slavenskim selima" na putu do Trsta. Prema izvještajima britanskih diplomatskih predstavnika u Rimu, komunisti tog područja o ovom su posjetu bili ranije informirani te su se za njega dobro pripremili: mobilizirali su 'proslavske elemente', distribuirali letke, Titove slike i dr.¹⁶ Zilliacus je i ovom prigodom dao izjavu koja se u Londonu smatrala nepotrebnom i nepoželjnom: rekao je da se njihova grupa uvjerila da i talijansko, osim slavenskog stanovništva, želi uključenje u Jugoslaviju i to iz "gospodarskih i socijalnih razloga".¹⁷ Bilješka načinjena u Foreign Officeu od 3. prosinca konstatira 'post festum' da je posjet trebao zapravo biti pod pokroviteljstvom Savezničke uprave, jer ga ovako i Jugoslavija i Italija iskorištavaju u propagandne svrhe kako im odgovara: Jugoslavija ističe izjave članova koje idu njoj u prilog, Talijani se ljute zbog njih i protestiraju saveznicima.¹⁸

Parlamentarna rasprava u Donjem domu

Jednosatna rasprava je 5. studenog započela zahtjevima nekih zastupnika opozicije da se razjasni pitanje statusa grupe parlamentaraca i uloga Foreign Officea i Vlade u organizaciji posjeta.

¹⁴ Josip BROZ TITO, *Sabrana djela*, tom 29., Beograd 1989., 142.-147.

¹⁵ PRO, FO 371/48877, R 19438, Telegram iz Beograda 14. XI. 1945. ("The group knew that there had been suspicion and disappointment after the Labour victory because the present British Foreign Policy seemed little different from the old. (...) Basically they desired the same kind of world as did the Yugoslavs but great changes could be brought about in the old countries only by a slow and complicated process.")

¹⁶ PRO, FO 371/48875, R 19835, Telegram iz Rima Foreign Officeu 22. XI. 1945. - O tzv. tršćanskom pitanju raspravljalo se u rujnu 1945., na sastanku zamjenika ministara vanjskih poslova četiriju velikih sila, SSSR, SAD, Velike Britanije i Francuske. Oformljena je stručna komisija koja je trebala obići Istru i Slovensko primorje i zatim podnijeti zajednički prijedlog o razgraničenju između Italije i Jugoslavije. Zbog različitih gledišta zajedničko stajalište nije postignuto te je to pitanje ostalo neriješeno do iduće godine.

¹⁷ PRO, FO 371/48875, R 20334, Izvještaj iz Beograda 24. XI. 1945.

¹⁸ PRO, FO 371/48875, R 20332. - Izvještaj Savezničke uprave (AFHQ) od 1. XII. 1945. navodi da su parlamentarci i ovdje davali izjave o Ozni u smislu da se o njoj krivo govori kao o tajnoj policiji, dok se takve službe u "od Saveznika okupiranim zemljama" blago zovu "cover activities". Na ist. mj., R 20927.

Konzervativni zastupnik Teeling je u poduljem izlaganju rekao da tadašnji događaji u Jugoslaviji, osobito skori izbori, imaju presudno značenje ne samo za njezinu budućnost, nego i za cijeli prostor Balkana. Jer, rekao je, često smo u ovom parlamentu slušali izjave kako je namjera i nada Vlade da će se u Jugoslaviji održati demokratski izbori i da će tek potom biti konačno odlučeno kakav će oblik uređenja zemlja imati. Nije pretjerano, izjavio je, reći da velik dio Titove moći počiva na potpori koju je do sada dobio od prijašnjeg premijera i vlade ove države. Kada je prihvaćen sporazum između Tita i Šubašića, to je bilo vezano uz priznanje njegova režima od država koje su ga poduprle. Na njegov nedavni upit kako te države komentiraju situaciju nakon Šubašićeve ostavke, rekao je Teeling, ministar vanjskih poslova je odgovorio da njegova vlada kao i SAD i SSSR "trenutno analiziraju situaciju, ali da još nije vrijeme za zauzimanje definitivnih odluka ili izjava".¹⁹ Pitao se što će misliti većina Srba, Hrvata i Slovenaca "koji su živjeli pod diktatorskim vladama, ne samo za vrijeme Nijemaca nego i pod vlastitim vladama" kada jedanaest članova parlamenta bude prisutno izborima, odnosno znači li to da mi odobravamo ono što se događa.²⁰ Prema njemu, također je trebalo poslati ljude iz svih stranaka i s većim političkim iskustvom, a ne ljude koji su u parlamentu tek tri mjeseca i članovi su, većinom, "socijalističke stranke". Izrazio je sumnju u moguću objektivnost: jer, oni će biti gosti koji ne poznaju jezik, kad se vrate "ponašat će se u skladu s tradicijom ove zemlje i govorit će ljubazno o domaćinima". Pitao je tko financira njihov put i tko im je dao izlazne vize – ne poznavajući, očito, kao ni još nekoliko drugih zastupnika, promjene u praksi izlaska iz zemlje. Zastupnik Laburističke partije Driberg je objasnio da je ideja o odlasku započela prvotnim radijskim pozivom jugoslavenskih vlasti američkim kongresmenima da dođu za vrijeme izbora, ali kako nije bilo odziva, Jugoslavija se obratila članu parlamenta Zilliacusu, otprilike joj poznatog kao stručnjaka za međunarodne odnose u Društvu naroda. Rekao je da su pozivani zastupnici svih stranaka, npr. član Konzervativne stranke Fitzroy Maclean koji nije mogao oputovati zbog obveza. Zastupnik Nicholson je ocijenio stanje u Jugoslaviji "najblaže rečeno nezgodnim"²¹ i začudio se da je vlada odobrila odlazak neslužbenoj grupi parlamentaraca u jednom posebno teškom trenutku i na način koji daje dojam da oni imaju ugled parlamenta i vlade iza sebe. Ako su se tražili nepristrani promatrači, rekao je, trebalo se obratiti vladi, jer ovako je način odlaska odredio i svrhu gostovanja: od njih se, očito, očekuje da kažu da je sve u redu. I on, kao i zastupnici Silverman i Lipson, isticali su sumnju u mogućnost da će jugoslavenske vlasti naglasiti u javnosti da je grupa potpuno neslužbena. U raspravi su još sudjelovali zastupnici Smith, Marlowe, Austin, Taylor, Morgan, Raikes, Smith, Blackburn, diskutirajući oko toga jesu li parlamentarci 'grupa' ili 'delegacija' i kako je došlo

¹⁹ PRO, FO 371/48873, R 18911, 'House of Commons, Parliament, Visit', 968. ("... were at present moment looking into these question, and this was not really the moment for defining the position or making a statement.")

²⁰ Isto, 968.-969.

²¹ Isto, 973.

do uručivanja poziva za posjet. Rasprava je postala burna kada je poprimila otvorene ideološko-političke attribute i nekoliko je puta prekidana.

Npr., zastupnik Silverman je u tom kontekstu govorio o jednom također neslužbenom posjetu laburističkih članova parlamenta za vrijeme španjolskog građanskog rata, kada im nitko nije sugerirao da ne idu, a išli su i torijevski članovi. Ali, rekao je on, dok smo “mi bili zainteresirani za predstavnike legitimne vlasti, oni su bili više zainteresirani za pobunjenike (...)”. Aludirao je da su neki parlamentarci išli pak Mussoliniju, neki Hitleru baš uoči rata, neki su o njima davali izjave kojih se danas sigurno srame, ali nikome nije osporavano pravo da se ide, rekao je. Zašto sada toliko nepovjerenje prema ovoj grupi zastupnika, pitao se on. Na ovo je oštro reagiralo nekoliko ‘tangiranih’ zastupnika, objašnjavajući okolnosti u vezi s navedenim optužbama i uzvraćajući ocjenama o ‘ljevičarenju’ i sl. Raikes je, pak, izjavio da ostaje činjenica da se jugoslavenska vlast obratila baš Zilliacusu koji je poznat po svojim prokomunističkim stajalištima²² i da je parlamentarce pozvao čovjek koji je bio “Kominternin agent” jedino zbog toga da ih on iskoristi u propagandne svrhe. Pomoćnik ministra za vanjske poslove Hector McNeil rekao je na kraju rasprave da grupa ne predstavlja vladu, ma što radila i od koga bila pozvana. Tretman koji su imali u vezi s osiguravanjem putnih isprava isti je kao i za bilo koga drugoga, osim što za članove parlamenta postoji mogućnost da se u odjelu za isprave dogovori posredovanje Foreign Officea, što ovdje nije bio slučaj. Neobično je, rekao je, što se u raspravi tražilo da FO stavi veto na odlazak grupe odnosno da se primijeni izlazna viza: to bi značilo, rekao je, da se na njih primjenjuje nešto što se ne primjenjuje više ni na obične građane, jer više ne postoje ograničenja oko izlaska iz zemlje. Zanimljivo je ikakve kontakte između njega i vođa grupe te ponovio da je potpuno pogrešno smatrati ovu grupu ikakvom ‘delegacijom’, jer su oni samo privatne osobe, bez obzira u kojem broju. Nisu tražili nikavu pomoć od britanske vlade, rekao je, a da su npr. zahtijevali da im se omogući prijevoz, onda sigurno ne bi otišli jer je trenutno oskudica u zrakoplovima.²³

Posjet u diplomatskim analizama

U izvještaju koji je Stevenson poslao Foreign Officeu 6. studenog rezimirane su prve impresije britanskog konzula u Zagrebu Cyrila Wakefielda-Harreya,²⁴ o prostoru na kojemu je njegov rad započeo sredinom proteklog mjeseca. Hrvatsku tog doba obilježavalo je, prema njemu, siromaštvo naroda na jednoj i neznanje i proizvoljnost vlasti na drugoj strani. Naveo je neke primjere (npr. otpuštanja nastavnika s fakulteta) koji, smatrao je, najbolje ilustriraju “nasilnu revoluciju na prostoru koji je nekad bio stabilno europsko

²² Isto, 985. (“... who has always been an apologist for every Communist-inspired Government in Europe”.)

²³ PRO, FO 371/48873, R 18911, Telegram FO Beogradu 6. XI. 1945

²⁴ Cyril Ogden Wakefield-Harrey, generalni britanski konzul u Zagrebu 1945.-1948.

gospodarstvo” i industrijski i socijalno dio Europe. Po konzulu, promjene te vrste nužno proizvode u stanovništvu gorčinu i mržnju.²⁵

Novi konzulov izvještaj upućen 7. studenog Stevensonu govorio je o posjetu grupe parlamentaraca, koji su za njega očito stigli “neočekivano” (“unexpectedly”) u Zagreb. Prvo su se sreli s članovima hrvatske vlade i tek su potom došli u konzulat. Poslije podne posjetili su jedan zagrebački zatvor, na večer im je priređen prijem kod Vladimira Bakarića, predsjednika hrvatske vlade. Grupa je od konzula tražila da organizira razgovor s predstavnicima opozicije, o čemu je on napisao: “Objasnio sam im da organizirana opozicija kao takva ne postoji u sadašnjim uvjetima: iz HSS-a su Košutić i Smoljan u zatvoru, Šutej mi je pričao da ga se sumnjiči za kontakte sa strancima i da je pod stalnim nadzorom. On misli da nije pogodno da ih primi ali ako su baš voljni mogu doći k njemu navečer.” Kad im je to prenio, odustali su.²⁶ Dvojica novinara i jedan parlamentarac posjetili su ipak Mariju Radić i to je, po konzulu, bio jedini susret s opozicijom, ali i uopće s bilo kim izvan službenih krugova u Zagrebu. U kasnijem susretu s konzulom rekli su mu da su “imprezionirani stanjem u zatvorima” nakon posjeta jednom od zatvora Ozne. Dva parlamentarca zamjerila su konzulatu da su im dane nekorektne informacije, osobito u vezi s izbornim načelima i procedurom. Ticalo se to konzulove ocjene da se izbori ne mogu smatrati odmjeravanjem snage stranki u Fronti, nasuprot jednoj izjavi V. Bakarića da se stranke u Fronti natječu pojedinačno. Konzul je prenio i mišljenje J. Šuteja da će taj posjet sigurno biti iskorišten “da pojača dojam da su to slobodni izbori koji se održavaju otvoreno pred očima britanskih parlamentaraca”.²⁷ Kako je vlast primila držanje grupe konzul ocjenjuje sljedećim rječima: “Dr. Bakarić može biti potpuno zadovoljan gorljivim izrazima uvažavanja, djelom možda i zato, što je cijelo vrijeme prijema služeno vino. Ali, neke od gesta zahvalnosti bile su pretjerano ulagivačke, osim ako neki od njih nisu došli ovamo s namjerom da odobre totalitarni režim, koji je već u mnogo prigoda pokazao svoje neprijateljsko ponašanje prema Velikoj Britaniji.”²⁸ “To je očito”, napisao je konzul, “osobito po tome što su

²⁵ PRO, FO 371/48877, R 19576, Izvještaj iz Beograda 6. XI. 1945. Bilješka u FO načinjena 23. XI. o ovim impresijama kaže: “This letter provides a very gloomy picture of the situation in Croatia. The Embassy do not comment on the information they are sending home and it is not easy to tell whether the new Consul General is justified in painting the picture in such dark colours or whether he has perhaps bent too ready an ear to opposition propaganda.” Na ist. mj.

²⁶ PRO, FO 371/48875, 1. (“I explained that organised opposition could not exist as such in present circumstances: that of the Croatian Peasant Party, Messrs. Kosutić and Smoljan were in prison, but I could contact Dr Sutej. Dr. Sutej told me that as he was accused of maintaining contacts with foreigners, and as he knew he was under constant surveillance, he did not think it advisable for him to receive the delegation, but, if members were really anxious to see him and if they felt that by so doing they could learn more of his position than what he had already told me, he offered to receive one or two delegates after nightfall. I explained this to the delegates and they did not press the matter further.”)

²⁷ Isto, 2.

²⁸ Isto. (“Dr. Bakarić was most friendly and obliging to the delegation and can only have been highly pleased and encouraged by the very fervent expressions of appreciation which were

članovi grupe počeli davati odobravajuće izjave o režimu tek nakon par sati od dolaska, a da nisu imali ikakve susrete.”

Stevenson je Foreign Officeu 10. studenog u vezi s Wakefield-Harreyeva izvještaja napisao sa žaljenjem da bi bilo dobro da su prvo došli u Beograd. Došavši u Zagreb, dobili su najgore impresije o konzulu koji im je govorio o nedostacima režima upoređujući ga s Mussolinijevim,²⁹ kao i o vicekonzulu Peteru Harrisonu, kojeg je na prijemu Bakarić nazvao, u njihovoj prisutnosti “vicekonzulom opozicije”. Stevenson je branio Wakefield-Harreya nepoznavanjem situacije u zemlji te neočekivanošću posjeta, ali i težinom i delikatnošću pitanja koja su mu postavljena. Ocijenio je da je ipak bio pomalo netaktičan i da se nepotrebno ‘istrčao’.

Na ‘nenajavljenost’ posjeta grupe požalio se i Stevenson, kao i na sumnjičavost pojedinih članova grupe prema njegovim ocjenama o postojećoj situaciji, a Deakinov kasniji razgovor s njima, u puno slobodnijoj formi, smatra Stevenson, izgleda nije proizveo nikakve promjene u njihovim stajalištima.

S grupom parlamentaraca bili su stalno novinari Davidson, Jenkins, Kingsley i Syers.

Članak u *Reynold News* objavljen 11. studenog, koji je napisao D. Raymond Jenkins, postao je predmet dopisivanja između konzulata i veleposlanstva, i veleposlanstva i FO-a. Govorio je o načelima izbornog zakona, o tome da “iako nema opozicije, postoji mogućnost glasovanja za opoziciju” kao i o dojmovima grupe: isticao je potpunu slobodu kretanja, susrete s vlastima i opozicijom – za čije su prvake rekli da su ih razočarali svojim držanjem, jer su “neuvjerljivi”. Jenkins je boravio u Lici i Dalmaciji, razgovarao sa seljacima od kojih mu je “svaki rekao da podržava Tita jer ga smatra oslobodiocem zemlje” i zato što “Narodna fronta i partizani postižu čuda u obnovi”.³⁰ Istina je, napisao je on, ne podržavaju ga simpatizeri propalog, starog režima koji akademski diskutiraju u Londonu o uvođenju demokracije, što zvuči apsurdno, nevažno, i daleko od stvarnosti. Zatim je slijedio dio članka koji je postao ‘kamen spoticanja’: “Parlamentarci su imali prigodu uvjeriti se kako su pogrešne informacije koje dolaze u London. U Zagrebu im je rečeno od strane lokalnog britanskog predstavnika o strašnim uvjetima u zatvoru Ozne i oni su odmah otišli vidjeti bez upozorenja vlasti. Mogli su slobodno razgovarati sa zatvorenicima i izišli su zgađeni pokušajima da

made with some formality by certain of the delegates at the close of the evening spent as his guests. Allowance must be made for the fact that wine was served throughout the evening, but I consider that some of these expressions of gratitude were unnecessarily fulsome, unless it be that certain members of the delegation came to this country with the avowed object of expressing their approval of a totalitarian regime, which on many occasions has already made quite clear its unfriendly attitude towards Great Britain.”)

²⁹ PRO, FO 371/48874, R 19704, Izvještaj iz Beograda od 10. XI. 1945. (“... which he said was just as dictatorial as that of Mussolini.”)

³⁰ PRO, FO 371/48877, R 19251, “M.P.’s see Free Slav Elections”. (*Reynold News* su podržavale Laburističku stranku i sindikate.), (“... every one of whom told us they stand for Tito because they regard him as the liberator of their country from these horrors and because the National Front and the Partisans are achieving miracles in reconstruction.”)

ih se krivo usmjeri takvim strašnim pričama.”³¹ Taj članak je ekstenzivno reproduciran u novinama u Jugoslaviji, a problem je, pisao je Stevenson o tome nešto kasnije, što su članovi grupe razgovor s konzulom shvatili ‘off the record’ pa ne utemeljuju svoja stajališta na njegovim ocjenama. Wakefield-Harrey je pogođen što je toliko pažnje dano tom članku i želio bi demantirati navode, kaže Stevenson, ali on mu to nije dopustio.³² (Takvu uputu je dobio i iz Foreign Officea 17. studenoga, s obrazloženjem da u Britaniji to nije imalo odjeka.)

Stevenson je u pismu od 15. studenog izrazio sumnju u vjerodostojnost navoda u spomenutom članku u vezi sa stanjem u zatvorima: rekao je da posjeduje informacije koje nisu potvrđene, ali da vjeruje u čast osobe koja mu je to priopćila – da je sve unaprijed aranžirala jugoslavenska vlast.³³ Parlamentarci su zatražili od Bakarića da im omogući posjet glavnom zatvoru Ozne na zagrebačkom području, i od zahtjeva do realizacije prošlo je tek sat vremena, naveo je on.³⁴ Veleposlanik dalje navodi da je prema njegovim izvorima, prije dolaska grupe, oko 200 zatvorenika maknuto iz zatvora, podijeljene su cigarete, i “partizani” su dovedeni u zatvor da bi odgovarali na pitanja. Posjet je, kaže on, impresionirao grupu i bili su uvjereni da je ono što čuju od britanskih izvora nepouzdanost i izrečeno na osnovi predrasuda. U seriji novinskih intervjua u Zagrebu izrazili su svoju potporu novoj Jugoslaviji i u “takvom stanju duha” došli su u Beograd. Stevenson im je dao izvještaj ‘off the record’ kojim je Dodds bio nezadovoljan, ali su ga ostali “ušutkali”. Istu večer primio ih je W. Deakin na neformalni razgovor. Njegov je dojam bio da je većina grupe imala već unaprijed čvrsta stajališta i bila je ‘neotporna’ na činjenice koje im je dao on ili netko u vezi s veleposlanstvom. Na prijemu u sovjetskom veleposlanstvu u povodu obilježavanja Oktobarske revolucije, napisao je dalje Stevenson, neki su od parlamentaraca pokazali pretjerano rusofilstvo vezujući to s kritikom britanske politike, pri čemu Sovjeti uopće nisu pokazali interes za takvo ponašanje.³⁵ Napali su i vođu Demokratske stranke Milana Grola, koji je tamo bio, da su njegove priče o neslobodi netočne. Veleposlanik je Zilliacusa i Platts-Millsa označio kao prave pokretače svih aktivnosti: pokazali su inteligenciju i vještinu u argumentiranju, ali istodobno i doktrinarnost u odnosu na sve probleme. Ali većina je, osim dvojice liberala, sklona vjerovati da je ono što im je pokazano “najbolje na svijetu”. Grupa očito smatra, napisao je Stevenson, da je svaki službenik britanskog diplomatskog osoblja “reakcion-

³¹ Isto. (“The M.P.s have also had an opportunity to see how false information about conditions here reach London. At Zagreb they were told by local British officials of terrible conditions in Ozna (Security Police) Prison, and at once went to see the prison for themselves without warning the authorities. They were given every freedom to ask prisoners questions, and came away highly indignant with the attempts to mislead them with horror tales.”)

³² PRO, FO 371/48877, R 19251, Telegram iz Beograda od 13. XI 1945.

³³ PRO, FO 371/48876, R 20561,1.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto, 2. (“In front of Russian officials, several members expressed fulsome Russophile sentiments, linked with criticism of official British policy. It was noteworthy that Russians showed little appreciation of such remarks.”)

aran” i da pogrešno prosuđuje o svakom pitanju, a istodobno su - kud god je grupa išla, kaže on - ponavljali su da su ‘nova Jugoslavija’ i ‘nova Britanija’ “nerazdvojive”. Iako su sumnjičavi prema službenim diplomatskim krugovima, oni su pokazali volju da shvate istinu, ali ipak su bili manje spremni priznati kako je teško pribaviti dokaze o njoj.³⁶ Ako se gleda efekt ovog posjeta, zasad se može reći da on sigurno nije presudno utjecao na izbore, iako je možda obeshrabrio nekoliko ljudi koji bi inače glasali protiv.³⁷ I neke izjave oko Trsta su trebale biti prešućene, kao i ona da bi Grol zbog svojeg djelovanja u Britaniji bio uhićen. Nema sumnje da Jugoslavija smatra posjet jako velikim uspjehom, iako činjenica da postoji razlika između stajališta grupe i diplomatskih stajališta, ostavlja dio vladinih krugova u nedoumici što je prava politika Velike Britanije, zaključio je Stevenson.

Izveštaj od 16. studenog iz zagrebačkog konzulata upućen Stevensonu opovrgavao je da su Wakefield-Harrey ili Harrisson rekli da su uvjeti u Ozninim zatvorima “strašni”, ali i ikakve aluzije koje bi dale pravo ‘delegatima’ da zakluče kako je to njihovo mišljenje. Jedino spominjanje ove problematike bilo je u Harrissonovu odgovoru na jedno pitanje, kada je rekao da su uvjeti “koliko znamo zadovoljavajući”.³⁸ Prema svjedočenju osobe koja je tih dana izišla iz zatvora, piše Wakefield-Harrey, sve je bilo ranije organizirano. O predrasudama grupe odnosno njihovoj nevoljnosti da čuju nešto drugo, osim onog što se slaže s njihovim već formiranim stajalištima, konzul je naveo i ovo: “Iako su znali da su Smoljan i Košutić u zatvoru, a da nikakva optužba nije postavljena protiv njih, niti jedan od njih nije tražio da ih posjeti.”³⁹ Očito su neki u grupi imali namjeru diskreditirati njega samoga: osim primjedbi na njegov račun u hrvatskoj vlasti, naveo je i to da je na njegovu razgovoru s parlamentarcima bio prisutan i predstavnik jugoslavenske vlade, odnosno press attache u Londonu Leo Mates, a da on to sam nije znao. Za ovaj propust direktno je optužio novinara Davidsona, koji mu je na upit je li jedna od prisutnih osoba također član ‘delegacije’ odgovorio potvrdno.⁴⁰ Da je prije znao o tome, rekao je konzul, pazio bi što govori.

Iz telegrama Stevensona Foreign Officeu od 19. studenog vidljivo je da on još uvijek nije mogao točno rekonstruirati što se zapravo dogodilo: ono što mu je prenio konzul i ono što su izjavili članovi grupe bilo je različito, ali iz vlastitog iskustva, naveo je on, zna da što god konzul rekao, dočekano je s rez-

³⁶ Isto, 3. (“... though less ready to recognise how difficult is to acquire the necessary evidence to do so.”)

³⁷ Isto. (“Their unstinted praise of the prison and places of detention in Yugoslavia has aroused some bitterness among those who have acquaintance with those establishments.”)

³⁸ PRO, FO 371/48876, R 20748., 1. (“... that as far as we knew they were satisfactory, as persons who have been imprisoned say that have no complaints to make.”)

³⁹ (“I may add that although the delegation knew that Messrs. Smoljan and Kosutić were in prison and that no charge had been preferred against them, not one member asked to see these men.”) Isto.

⁴⁰ “I did in fact ask Mr. Davidson if one of the persons who came into my room was a member, and he assured me he was. I made no further enquiries, and did not know that a Yugoslav had accompanied the mission from London.” Isto, 2.

ervom. Ako bi bilo rasprave u parlamentu u vezi s ovim, predložio je da se kaže da su svi razgovori s britanskim diplomatskim osobljem bili 'off the record'.⁴¹ U FO-u je ovo komentirano da je sreća što zasad nema nikakvih odjeka u britanskom tisku - za razliku od jugoslavenskoga. Stevensonov prijedlog o 'off the record' obrani nije baš pohvalno ocijenjen. U vezi s konzulatom je rečeno da je primjetno već dulje vrijeme da su njihova stajališta o poretku mnogo 'mračnija' od onih drugih britanskih predstavnika i možda bi trebalo razmisliti da se konzula i vicekonzula upozori da ne dopuste da se stekne dojam da su njihove simpatije na strani opozicije.⁴² U tom je smislu Stevenson dobio upute iz Južnog odjela, koje su polazile od stajališta da bez obzira ima li opravdanja za sumnjičavost konzulata prema režimu - koja dolazi do izražaja u njegovim izvještajima - mora se sve učiniti da se promijene osjećaji prema Bakariću i drugima, uostalom, treba priznati da su partizani učinili neke 'konstruktivne dosege'. Svakako ih treba upozoriti na potrebu nepristranog stava prema njima i da se ne poistovjećuju sa snagama neprijateljskima prema režimu s kojim "(...) Vlada Njegovog Veličanstva želi razviti dobre odnose."⁴³

Stevenson je svojim nadređenima 24. studenog poslao novi konzulov izvještaj u kojemu se ponavljaju tvrdnje o 'aranžiranosti' spomenutog događaja te govori o susretu koji su u međuvremenu imali Bakarić i Wakefield-Harrey u redovitoj razmjeni posjeta 19. studenoga: konzul je tada opovrgnuo da su on ili Harrison rekli ono što im se pripisuje, a Bakarić je bio "blagonaklon" rekavši Wakefield-Harreyu da se ne brine više o tome.⁴⁴ Bilješka FO-a o Stevensonovu izvještaju govori da su i tamo prihvatili mogućnost da je grupa parlamentaraca malo pretjerala u vezi s 'antipatijom' konzula oko režima. Jer, kaže se, ako se pogledaju izvještaji o njezinu ponašanju na putu za Trst, ne isključuje se mogućnost da su i oni bili žrtve 'manevra' jugoslavenskih vlasti

⁴¹ PRO, FO 371/48877, R 19668.

⁴² PRO, FO 371/48877, R 19704, Zapisnik od 23. XI. 1945. ("We can but hope that Mr Stevenson's and Mr Deakin's discussions with the M.Ps did something to counter the impressions they received at Zagreb. It has for some time been noticeable that the Zagreb Consulate General takes a darker view of the regime than do our representatives elsewhere, or at least expresses its views more forcibly. It is certainly very undesirable that such phrases as 'the Vice Consul for the Opposition' should be applied to H.M. Vice Consul and I think it is for consideration whether we should not ask Mr Stevenson to warn Mr Wakefield - Harrey and Mr Harrison against allowing the impression to gain ground that their sympathies lie so closely with the Opposition.")

⁴³ PRO, FO 371/48877, R 19704, Pismo FO 28. XI. 1945. ("We have ourselves received the impression, from most of the reports that you and they have sent us, that the Zagreb Consulate General nourish particularly dark suspicions of the regime and are generally prepared to believe the worst of it. Whether or not they are justified in so doing, we feel they should make every effort to disguise their feelings to Bakarić and others and should at least appear willing to admit that the Partisans have some constructive achievements to their credit. In any case we hope you may be willing to warn them against the danger of becoming associated in the minds of Yugoslav officials with elements actively hostile to the regime, and of need for maintaining an absolutely impartial attitude in all their dealings with the Yugoslav authorities with whom, after all His Majesty's Government wish to develop close and friendly relations.")

⁴⁴ PRO, FO 371/48876, R 20748. ("... not to worry about this matter as it was not worth while.")

- slično događaju oko zagrebačkog zatvora. Ipak, zaključuje se, sam konzul se u svemu nije baš pametno postavio.⁴⁵

Izveštaj grupe

Izveštaj od osam stranica, koji je potpisalo jedanaest članova parlamenta, upućen je u FO, a potpisala ga je počasna tajnica društva 'Yugoslavia Emergency Committee' (na memorandumu društva) 46, M. Lloyd.

Na početku, u njemu se konstatira da su članovi grupe stalno i posvuda naglašavali da je njihov posjet neslužbenog karaktera i da su to prihvatili i domaćini. Naglašava se prijateljski prijem u Jugoslaviji, mogućnost slobode kretanja, a kako su trojica članova grupe - Davidson, Ennals i Syers, bili za vrijeme rata britanski predstavnici pri partizanima i dobro znaju zemlju i jezik, bilo je moguće lako dolaziti u kontakt s domaćim ljudima. U izvještaju se navodi, u potvrdu teze da domaćini nisu imali namjeru iskoristiti njihov boravak u propagandne svrhe, da vijest o njihovu posjetu nije bila publicirana do dana izbora – što ne odgovara istini, kako je vidljivo iz *Vjesnikovih* napisa tih dana.

Grupa je susrela predstavnike saveznih, republičkih i lokalnih vlasti, obične građane, opozicijske prvake, vlastite i strane diplomatske predstavnike.

Naglašava se da svrha posjeta nije bila da se uspoređuje demokracija u Velikoj Britaniji i Jugoslaviji, nego je cilj bio ograničeniji: vidjeti činjenice koje su važne za bilateralne odnose dvije zemlje, pri čemu su izbori i "jugoslavenski koncept razvoja" samo dio tih odnosa.

U izvještaju je sažeto sve ono o čemu je postignuta suglasnost među članovima grupe. Primjerice oko izbora: da je zakonskim rješenjima stvoreno dosad najveće izborno tijelo, pri čemu se razlikuju službeni (3%) i neslužbeni (5-10%, ali, čak i 25% za neke područja u Hrvatskoj) podaci o broju oduzetih biračkih prava. Kako se natjecala samo jedna stranka, Narodni front, njezini su kandidati automatski izabrani. Izborna je procedura tekla dosljedno po zakonu, dojam je članova grupe. Ali, bila je i vrlo efikasna i proširena službena propaganda i organizacija za poticanje glasača da dolaze na masovne sastanke i na izborna mjesta. Gotovo je potpuno NF kontrolirao novine i vojska je slobodno sudjelovala na političkim manifestacijama.⁴⁷ Grupa je dala dosta opširnu analizu stanja na opozicijskoj sceni, pri čemu se uočava postojeća i potencijalna opozicija. Postojeću čine simpatizeri i predstavnici starog

⁴⁵ PRO, FO 371/48876, R20748, 11. XII. 1945. ("Mr Wakefield-Harrey put up a spirited defence and I dare say it is true that the M.P.s were rather overestimated his antipathy to the regime and judging from the case with which they were taken in by the Yugoslavs at Trieste, it is not unlikely that they fall victims to some such manoeuvre as that described by Mr Wakefield-Harrey at Zagreb jail. All the same he did not handle his visitors very cleverly.")

⁴⁶ PRO, FO 371/48875, R 20021, Izveštaj od 26. XI. 1945. 'YEC (British)' je utemeljen 1940., u cilju potpore "Jugoslavenima i NOV", a podržavali su ga mnogi istaknuti pojedinci iz političkog, kulturnog i znanstvenog života Britanije, npr. Noel Baker, Vernon Bartlet, Harold Laski, Wickham Steed, a vodio ga je prof. Robert Seton-Watson.

⁴⁷ Isto, 3.

režima u inozemstvu, ali koji, prema mišljenju grupe, nemaju u zemlji puno političkih istomišljenika. Predstavnici starih stranaka izvan NF te dio njih u Fronti, traže podjelu vlasti i moći. Prema mišljenju grupe malo je vjerojatno da će mnogi iz opozicije biti sposobni da se povežu sa značajnijim dijelovima stanovništva, odnosno da će postati njihovi politički vođe, jer ma što značili prije šest godina, stvari su se promijenile i oni su pregaženi događajima i izgubili su vezu sa svojim pristalicama.⁴⁸ Mogućom vide opoziciju koja će narasti iz nezadovoljstva seljaka, koje postoji, ali još nije profilirano zbog posljedica rata. Grupa je predložila neke oblike humanitarne pomoći npr. slanje odjeće preko UNRRA-e, kao i proširenje kulturne suradnje.

Službenici FO-a su izvještaj ocjenili pozitivno (iako se nisu složili s nekim tvrdnjama), smatrajući ga sukladnim stajalištima tog odjela. Nedostatak analitičnijeg pristupa uvjetima djelovanja opozicije objašnjen je kratkoćom posjeta. Zamjerena im je jedino pristranost u komentiranju situacije oko problematike Trsta.⁴⁹

Slične ocjene nalazimo i u pripremljenom spisu FO-a za ministra Bevina uoči susreta s grupom: izvještaj je grupe dosta uravnotežen i umnogome se podudara s gledištima FO-a, parlamentarci nisu previdjeli ružne slike režima, ali misle da mu nema alternative. Grupa je pala pod utjecaj “projugoslaven-skih elemenata, komunista talijanske narodnosti” kada je u pitanju ocjenjivanje situacije na području Istre i Slovenskog primorja, kaže se, a ostalo je stanovništvo zaplašeno “iskustvom pod jugoslavenskom okupacijom” a da bi pokazivalo javno volju za ujedinjenjem s Italijom.⁵⁰

Ministar Bevin je primio grupu 5. prosinca, a njihov razgovor je trajao 40 minuta: govorilo se najviše o “predrasudama” konzularnih predstavnika u Jugoslaviji i potrebi veće kulturne suradnje poboljšanjem rada British Councila. Nakon razgovora službenici Foreign Officea su, na ministrovo traženje, morali pripremiti izvještaj o zagrebačkom konzulatu. On je sazeo već ranije ocjene, prihvaćajući da konzul ima predrasude prema režimu.⁵¹

FO je nakon ovog razgovora obavijestio Stevensona 15. prosinca da grupa ima dojam da službenici konzulata imaju predrasude i da su zato nesposobni davati vjerodostojne izvještaje o svom području. U cilju stišavanja situacije, ali

⁴⁸ Isto, 6. (“They suffer from two handicaps: the first, that whatever they represented six years ago, things have moved so fast since then that they have been left high and dry by the march of events and have lost their contact with the mass of their followers.”)

⁴⁹ PRO, FO 371/48875, R 20021, Zapisnik od 28. XI. 1945. (“This report, though it contains one or two questionable statements, is quite well balanced and its final conclusion is much the same as that which has been reached in this department. There is however no mention of OZNA and, as was natural in so short visit, the Delegation reached no conclusions about the intimidation and restriction on liberty of wick the Opposition, and some of HM Representatives, told them. They go worst off rails in their comments on the situation in Trieste.”)

⁵⁰ PRO, FO 371/48875, R 20021, Zapisnik (‘Secretary of State’) od 5. XII. 1945., 1.-2.

⁵¹ PRO, FO 371/48876, R 20847, Zapisnik 10. XII. 1945. (“That the attitude of the Consular staff at Zagreb on the occasion of the M.P.s’ visit was open to criticism. In addition, reports we have received from the Consulate General on the situation in their area suggest that they may indeed be /vjerojatno ‘be’ – K.S./ prejudiced against the present regime.”)

i izbjegavanja mogućih novih nesporazuma, Stevensonu je naloženo da ljude zadrži na "pravom putu".⁵²

Zanimljivu analizu stanja u Jugoslaviji tog doba dao je i novinar Basil Davidson, inače prijašnji član britanske tajne službe Special Operations Executive (SOE). Njegove bilješke upućene uredniku nezavisnog lista *The Times* dostavljene su Foreign Officeu. (Nisam uspjela utvrditi koja je svrha tog osvrta: je li on pisan s namjerom da bude prosljeđen u FO, kao što često rade državni službenici, pa i predstavnici raznih civilnih udruženja, koji svoja opažanja o stranim zemljama dostavljaju u FO, ili je u pitanju nešto drugo. Davidson je inače objavio intervju s Titom u *Timesu* 14. studenoga.) On je sažeo dojmove za vrijeme boravka od 4. do 16. studenog u Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu i Ljubljani. Navodi da je bez ikakvih problema dobio jednomjesečnu dozvolu putovanja po zemlji, bez pratnje, a kako zna jezik, kretao se bez problema, UNNRA mu je posudila 'Jeep' i benzin. Sreo je čelne ljude poretka i opozicije te građane. Njegova je ocjena da je zemlja u najbližijem prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom na što posvuda upućuju slike, zastave i slogani. Naveo je, da su unatoč radnom elanu stanovništva i naporima vlasti u zapadnim dijelovima uvjeti preživljavanja teški i da se oni održavaju jedino 'Unrinom' pomoći.⁵³

Analizirajući građanske slobode, prenio je navode o "teroru Ozne" i složio se da su proizvoljna uhićenja redovita, ali, po njemu, nije riječ toliko o "fizičkom teroru" nego je zapravo riječ o duhu "revolucionarne atmosfere".⁵⁴ Opozicijski lideri mogu se slobodno kretati i govoriti sa strancima, on je npr. posjetio nenajavljeno Mariju Radić. Fizičko zastrašivanje, po njemu, postoji jedino u djelovanju "preentuzijastičnih street-leaders" odnosno članova Narodne fronte koji su zaduženi za ostvarivanje potpore režimu u određenim ulicama. Tita je ocijenio "staljinistom, a ne trockistom", "što znači da je spreman praviti i potrebne ustupke", osobito kad je u pitanju seljaštvo, čijim gubljenjem potpore su u KPJ uplašeni. U tom smislu smatrao je da će Tito dugo razmišljati prije nego možda uvede kolektivizaciju. Prema Davidsonu, Tito je možda "umjeren" ali je moguće da će "ekstremno krilo" (Ranković, Đilas) praviti na njega pritisak za brže promjene. Program NF-a je ocijenio "liberalnim". Komunistička je partija u njemu dominantna snaga, ali zato, što je izborila pozporu i narod je zasad podržava, ali to ne znači da hoće i ubuduće i pod bilo kojim uvjetom:

⁵² PRO, FO 371/48876, Pismo iz FO 15. XII. 1945. ("... to keep the people in question on the right lines. There will obviously be undesirable criticism of the Foreign service in Parliament and elsewhere if impressions such as those gathered by this group of M.P.s are allowed to spread.")

⁵³ PRO, FO 371/48875, R 20396, Izvještaj od 22. XI. 1945., 1. ("The western part of the country is kept alive only by UNRRRA supplies.")

⁵⁴ ("There is much talk of terror by OZNA /a sort of semi-public M.I.5/ and it seems that arbitrary arrests are the order of a day. However, from all that I could find out it seemed clear that this 'terror' was in no sense a physical thing: it seemed simply that it existed as part of the revolutionary atmosphere - intangible, and apprehension rather than a real threat.")- Isto, 1. Dalje se kaže: "The existence of a 'secret' police (that is, a police force with powers of arbitrary arrest and search) proves nothing. Such police forces have always existed in eastern and south-eastern Europe." Isto, 3.

jer "Srbi, Hrvati i Slovenci spadaju među narode najviše sklone nezavisnosti i neće od nje odustati ni zbog Rusa niti zbog nas".⁵⁵ On razlikuje 'službenu' i 'neslužbenu opoziciju': prva želi slom Titova režima u cjelini, to su snage oko kralja Petra, Mačeka, Kreka i Topalovića – koje su u inozemstvu te u zemlji krug oko Šubašića, Šuteja i Grola. I jedni i drugi nemaju šireg političkog programa osim ukidanja postojećeg poretka i povratka na staro. 'Neslužbena' opozicija je realna činjenica: ona je jača nego što govore rezultati izbora, jer su npr. mnogi seljaci glasovali za Frontu samo zato što su protiv kralja, a što ne znači da su zadovoljni politikom Narodne fronte. Posebno je jaka seljačka opozicija u Hrvatskoj i Srbiji, ali po njemu to nije politička opozicija, nije to snaga u korist kralja i njegovih prijatelja.⁵⁶ Po Davidsonu, sve ono što će se dogoditi u Jugoslaviji sljedećih godina ovisit će o držanju Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država prema njoj: u tom smislu moguće je više opcija, pri čemu on preferira održavanje normalnih diplomatskih odnosa i time stvaranje što više mogućnosti za infiltraciju zapadnog utjecaja.

Prilog "Yugo-Slavia. The Facts" u liberalnom *News Chronicle* od 28. studenog 1945., koji je napisao Kenneth Syers, afirmativna je deskripcija teške materijalne situacije u kojoj se zemlja nalazi i istodobno golemih napora koje ulažu vlast i obični ljudi u obnovi, nasuprot kritici grupe "profitera i nevažnih kolaboracionista" koji uglavnom daju informacije predstavnicima stranih misija. Cijeli je članak strukturiran kao obračun s "mitovima" koji o Jugoslaviji kruže. Osim onih o opoziciji i vlasti, postoji i mit o Ozni o kojoj Syers kaže da "liči MI5 ali da ni ne pokušava biti tajnom".⁵⁷ On je tako posjetio beogradski zatvor Ozne (ujutro zatražio posjet, popodne posjetio) zajedno s još dvojicom parlamentaraca koji su bili u sličnom zagrebačkom zatvoru. Od poznatijih zatvorenika novinar prepričava susret s Cincar-Markovićem, predratnim jugoslavenskim ministrom vanjskih poslova koji je potpisao pakt s Njemačkom. On se žalio da ga truju, a na pitanje koliko to dugo traje, rekao je "šest mjeseci". Slaba stvar, taj poslijeratni otrov, napisao je ironično novinar. U razgovoru s drugim zatvorenicima, npr. s Dragim Jovanovićem, prijašnjim šefom predratne beogradske policije, doznao je da su uvjeti u zatvorima podnošljivi. Spominjući kaznena djela nekih zatvorenika, Syers je u vezi s onima osuđenima za kolaboraciju napisao da nitko od njih ne bi bio na slobodi ni u Engleskoj.⁵⁸

Mjesečni izvještaj za studeni S. Clissolda⁵⁹ ('Press Attache's Monthly Report') posjet grupe ocjenjuje najvažnijim događajem tog mjeseca, po reperkusijama

⁵⁵ Isto, 4. ("The Serbs, Croats, and Slovenes are amongst the most independently minded people in Europe; and they will not give up their independence for Russia's sake more than they would for ours.")

⁵⁶ ("But this is not a political opposition: it is not a party in favour of King Petar or his friends.") Isto, 5.

⁵⁷ PRO, FO 371/48875, R 20082. ("... it is rather like MI5 except that it does not even try to be secret.")

⁵⁸ Isto. ("Not one person there would have been at liberty in England.")

⁵⁹ Stephen Clissold, predratni službenik British Councila u Zagrebu, nakon rata ataše za tisak u veleposlanstvu u Beogradu, 1945.-1946.

na javno mišljenje i prestiž Britanaca u Jugoslaviji - ako se sudi po broju napisa u domaćim novinama. Ali, dok su ga vlast i njezini simpatizeri smatrali potpuno uspješnim i pozitivnim u svoju korist, šira je javnost bila zbunjena pa i razbješnjena time kako je vlast cinično zloupotrebljavala goste iz Britanije.⁶⁰ To da je grupa bila potpuno neslužbena i pogotovo neparlamentarna, ostalo je široj javnosti nepoznato. Bez pretjerivanja se može reći da je njihov dolazak uoči izbora obrađen u službenoj propagandnoj mašini naširoko interpretiran kao ništa manje nego intervencija strane države u unutarnje stvari Jugoslavije, ali ne protiv tiranskog režima - od kojega ljudi mogu očekivati spas izvana - nego u njegovu korist, u smislu njegova jačanja i uništenja svake opozicije.⁶¹

Činjenica je, navodi Clissold, da unatoč svemu, u pisanju novina u Jugoslaviji nije bilo nikakve pozitivne promjene u intonaciji: i dalje se nastojalo diskreditirati Veliku Britaniju pisanjem o "reakcionarnom gospodarskom sustavu koji proizvodi nezadovoljstvo britanskih radnika", o štrajkovima, o "imperijalističkom izrabljivanju Bliskog istoka" i sl.

Za obične ljude posjet sam po sebi nije bio mučan, kaže on, nego izjave koje su gosti davali, i koje su diskreditirale britanski politički sustav u korist metoda jednog neslobodnog režima. Mogli su oni biti pogrešno informirani od službenih domaćina, ali neobično je da su stanje u zatvorima ocijenili boljim nego u Velikoj Britaniji, navodi Clissold. Određeni izvještaji britanskih novinara naširoko su citirani u jugoslavenskom tisku, što je pobudilo nezadovoljstvo nekih domaćih ljudi, kaže on, i navodi da je "poznati hrvatski pisac i prijašnji urednik vodećeg zagrebačkog lista bio tako ljut izjavom grupe nakon posjeta zagrebačkom zatvoru, da je poslao posrednika da protestira jer je slika koju je grupa dobila, kako zna iz vlastitog iskustva, potpuno pogrešna".⁶² Neki su članovi grupe 'ogovarali' i vlastitog ministra vanjskih poslova, naveo je Clissold.⁶³ I posjet i izjave proizveli su, kaže on, "konfuziju kod jugoslavenskih prijatelja" Velike Britanije.

U međuvremenu, od 28. studenog do kraja siječnja sljedeće godine, izmijenjeno je još nekoliko pisama između Stevensona i Foreign Officea o

⁶⁰ PRO, FO 371/48883, R 21361, Prilog izvještaju od 11. XII. 1945., 1. ("... the wider public was bewildered, and in many cases incensed, over what they considered to be a cynical exploitation by the Government of the distinguished guests from Britain in the interest of their electoral campaign and as evidence of the wholehearted approval of the British Government for Marshal Tito.")

⁶¹ Isto. ("... not against tyrannical regime from which the people could only expect deliverance with help from outside, but intervention on behalf of a tyranny for the purpose of rendering its power still more absolute and depriving the Opposition of its last hope of winning moral support abroad.")

⁶² Isto, 2. ("A well known Croat writer and former editor of a leading Zagreb paper was so incensed by the statement issued by the members of the party after their visit to the Zagreb prison that he sent an emissary to protest that, as he could vouch from his own experience, the picture given was wholly misleading one.")

⁶³ Isto. Na nečiji komentar da jugoslavenske novine nisu objavile ništa iz Bevinova govora u parlamentu, o vanjskoj politici, jedan iz grupe je rekao da je to i dobro, inače bi moglo pogoršati odnose dviju zemalja.

ponašanju u zagrebačkom konzulatu. Stevenson je pokazivao volju da ublaži težinu Wakefield-Harreyeva postupka: tako npr. u pismu od 29. prosinca on ublažava i vlastitu ocjenu koju je na početku 'slučaja' sam dao o njemu (10. studenog) – opravdavajući to nedostatkom informacija od pravih osoba, tj. osoblja konzulata. U proteklom je razdoblju dobio dovoljno novih informacija koje je želio proslijediti članovima grupe preko FO, da bi se dokazalo 'montiranje' u vezi sa zatvorom.⁶⁴ Osoblje je željelo dati grupi "izbalansiranu sliku", konzul je iskusan diplomat, Harrissonovi nazori i podrijetlo "very far to the left" i, ako on kritizira režim, sigurno ima razloga da to čini.⁶⁵ Iako su u FO-u zamjerali konzulu "netaktičnost", priznali su da nije on jedini koji ima nepovoljno mišljenje o tadašnjem poretku u Hrvatskoj. U zapisniku od 8. siječnja stoji npr. da i s drugih strana, od drugih diplomatskih predstavnika stižu slične ocjene, kao one od francuskog i švicarskog konzula.⁶⁶

Izveštaj Johna Colvillea, člnika Južnog odjela FO zaduženog za Jugoslaviju, 10. siječnja 1946. pod nazivom 'Stav generalnog konzula u Zagrebu prema režimu u Jugoslaviji' zaključuje cijeli ovaj slučaj. Na početku se ponavljaju glavna stajališta parlamentaraca o predrasudama osoblja konzulata prema Titovu režimu te rezultati postupnog Stevensonova traganja za pravim informacijama, što je završilo prilično uvjerljivim indikacijama da je 'problematični' posjet zatvoru bio dobro pripremljen ("pre-arranged and carefully staged"), i da ni Harrisson, ni Wakefield-Harrey nisu tvrdili ono što im se pripisalo. Članovi su parlamenta, stoji u analizi, izgleda došli u Jugoslaviju s predrasudama da je ministar vanjskih poslova loše savjetovan od grupe reakcionarnih službenika FO-a i nisu to oklijevali reći predstavnicima hrvatske vlade. Ipak, na kraju, najvažnije je da nisu pomućeni odnosi konzulata i hrvatske vlade.⁶⁷ Ovakvu ocjenu podržalo je više stručnjaka u FO-u te sam Bevin, potom je o njoj obaviješten Stevenson 29. siječnja: on je trebao izvjestiti konzula o zaključenju slučaja - u protivnom možda bi mogao osjećati, kaže se u dopisu iz Foreign Officea, da je njegova reputacija u ministarstvu umanjena kao rezultat "tog žalosnog posla". Ipak, na

⁶⁴ PRO, FO 371/59505, R 348, Izveštaj iz Beograda od 29. XII. 1945., 1. Ili u pismu od 7. siječnja napisao je da je na dan posjeta oko 400 zatvorenika "uglavnom onih bijedna izgleda i mlade osobe", neki od kojih "i djeca od 12 godina", odveženo kamionima u barake kraj Gračana gdje su ostali dva dana. Umjesto njih, "50 partizana" porazmješteno je po ćelijama, opskrbljeni su cigaretama, dvanaestorica od njih su govorila engleski. To je sve teško dokazati, napisao je Stevenson, ali informacije su skupljene od rođaka zatvorenika, koji su bili u strahu za njihov život. "Of course, it may have been just a coincidence!" napisao je na kraju. PRO, FO 371/59424, R 717.

⁶⁵ PRO, FO 371/59505, R 348, Izveštaj iz Beograda od 24. XII. 1945., 1.

⁶⁶ Wakefield-Harrey nije jedini "who has formed an unfavourable impression of the present regime. We recently received a very black record (...) from the French Consul general and the Swiss representative was also reported to have made some uncomplimentary remarks. Mr Wakefield-Harrey will doubtless try to give a more impartial account in future, but I think its probable that in Zagreb, where Sutej and Subasic are living, and where there is traditional hostility to Belgrade, the complaints of the Opposition are /.... nečitko, K.S./ heard than elsewhere in Yugoslavia. In any case it is satisfactory that the relations of the Consulate general with Mr Bakaric, the Croatian Prime Minister, have not outwardly been affected by recent events." Na ist. mj., Zapisnik od 8. I. 1945.

⁶⁷ PRO, FO 371/59505, R 1499, ('Attitude of His Majesty's Consulate General Zagreb to the regime in Yugoslavia, 1.-2.)

kraju stoji da je "kadrovski odjel stavio odgovarajuću zabilješku u njegov osobni dosje"⁶⁸, o čijem se sadržaju može samo nagađati.

U Foreign Officeu je u fokus pažnje opet došao 'zagrebački slučaj' kada je u konzervativnom *Daily Telegraphu* 21. siječnja 1946. objavljen članak Randolpha Churchilla, koji je 1944. bio član Britanske vojne misije pri NOVJ. (U listu je i idućih dana objavljeno nekoliko Churchillovih članaka na temu Jugoslavije.) Na početku, on govori o Britancima za koje je poznato, ma koliko se 'svađali kod kuće', kad se nađu u inozemstvu uvijek se postavljaju jedinstveno prema strancima. Iznimka od toga bili su, prema njemu, parlamentarci u posjetu Jugoslaviji prošle godine. Iako su devet od njih jedanaest bili laburisti, čak su napali i svog ministra vanjskih poslova Bevina da provodi "reakcionarnu politiku", a slično neprijateljstvo i nepovjerenje pokazali su i prema britanskom diplomatskom osoblju u Jugoslaviji i Trstu. Churchill se čudi kako su mogli ocrniti osoblje koje se u Beogradu sastoji od prvog tajnika veleposlanstva Williama Deakina, drugog tajnika Johna Henniker-Majora, Stephena Clissolda, atašea za tisak i njegove pomoćnice Sybil Sturrock te vojnog atašea, - a svi su oni bili britanski predstavnici kod partizana za vrijeme rata.⁶⁹ I sam Churchill je nedavno bio u Jugoslaviji. Njegov je dojam da je zemlja još uvijek u "opsadnom stanju" ("in a state of siege"), a mnogi nezavisni promatrači, kaže on, smatraju da ne treba očekivati da je "balkanska demokracija nalik onoj kako je mi na zapadu shvaćamo". Prema njemu, vlade na tom području uvijek su bile autokratske i vjerojatno će uvijek biti.⁷⁰ Kad se radi baš o Jugoslaviji, R. Churchill smatra da je Titov režim "napola komunistička totalitarna policijska država" ("a semi-Communist totalitarian police State"), "napola" zato jer bi trebalo još mnogo promjena uvesti da bi bila potpuno komunistička, ali je uočljiv model kojim se želi ići. Grupi je još pripisao predrasude, odnosno "ljevičarsko skretanje". U Laburističkoj stranci, kaže on, nema realizma kao kod komunista koji su, "npr. Rusi potpisali sporazum s Italijom i Njemačkom", laburisti izgleda misle da je vanjska politika prijateljevanje sa zemljama čija unutarnja politika je slična, bez obzira na nacionalne interese. Nasuprot tome, torijevci su uvijek na prvom mjestu imali nacionalne interese te podsjeća u tom kontekstu da je sporazum Sovjetski Savez - V. Britanija 1942., rezultat torijevske politike.

Bilješka u Foreign Officeu 23. siječnja 1946. o tom članku kaže da bi bilo korisno da ga pročitaju parlamentarci iz grupe, jer on daje drugu stranu problema.⁷¹

Posjet u domaćim izvorima

U dostupnoj domaćoj arhivskoj građi pronašla sam samo jedan dokument koji se tiče ovog posjeta. U fondu Predsjedništva Vlade NRH ostao je spis

⁶⁸ PRO, FO 371/59505, Pismo iz FO od 29. I. 1946.

⁶⁹ PRO, FO 371/59425, R 1107, 'Yugoslavia Revisited'

⁷⁰ Isto. ("Balkan democracy to be like Western democracy as we understand. (...) The Balkan Governments have always been autocratic and probably always will be.")

⁷¹ PRO, FO 371/59425, R 1107

koji govori o troškovima za dvodnevni smještaj u hotelu 'Esplanade' jedanaest parlamentaraca, četiri novinara, tajnice odbora društva YEC te četiri domaće osobe u njihovoj pratnji. Predsjedništvo Vlade je hotelski račun za goste "koji su putem Vašeg ministarstva upućeni u Zagreb", dostavilo Ministarstvu inostranih poslova u Beogradu.⁷²

Vjesnik je 7. studenog pod naslovom "Engleski parlamentarci i novinari u Zagrebu" objavio na četvrtoj stranici poveći prilog u kojemu je podrobije predstavio svakog člana grupe te izvijestio o njihovim susretima s predstavnicima hrvatske vlade. U članku se gosti na više mjesta nazivaju "britanska delegacija". Uoči odlaska, 6. studenog, razgovarali su s novinarima te im je *Vjesnikov* dopisnik postavio i pitanje "o njihovim dojmovima" jer su "za vrijeme svog boravka u Zagrebu posjetili i zatvor Odjeljenja Zaštite Naroda (OZN-e) na Trgu N". John Platt-Mills je odgovorio: "Čuli smo mnoge priče o strahotama Ozne. Po svom dolasku u Zagreb odmah smo se uputili u Glavni stan OZNE na Trgu N i zatražili, da nas predvedu dežurnom oficiru. (...) On nam je odmah udovoljio želji. (...) Prvo što nas je iznenadilo bio je saobraćaj između zatvorenika i straže. Ovaj odnos bio je daleko od svake formalnosti. (...) hrana sasvim dobra. Pregledali smo ćelije, koje su bile dovoljno čiste, dovoljno velike i dosta zračne. Zatvorenici su također bili čisti i izgledali su dobro, premda bi – što je jasno – svi htjeli biti na slobodi! U razgovoru s optuženicima vidjeli smo, da su optuženi znali točno, zašto se tamo nalaze. (...) dozvoljeno pušenje (...) mnogo paketa (...) knjige i pisaci pribor kod nekih zatvorenika. (...) Odnos između zatvorenika i uzničara je jako dobar." Razgovarali su s dvadesetak zatvorenika. "Neki su od njih govorili engleski i odmah su se gurnuli naprijed da mogu s nama razgovarati. (...) Na naš upit, kako s njima postupaju, dobili smo odgovore 'strogo ali ispravno, zatim 'pošteno' pa sve do 'vrlo dobro'".

Lewis, Oldfield i McClurg govorili su u sličnom tonu, npr. McClurg: "Nismo mogli zapaziti nikakvih znakova mučenja ili torture, a u svom slobodnom razgovoru s nama niti jedan zatvorenik nam se nije na to tužio."⁷³

Vjesnik od 11. studenog opširno je pisao o obilježavanju dvogodišnjice rada UNRRA-e u Jugoslaviji i konferenciji za novinare šefa misije Mihaila Sergejčuka 10. studenog, na kojoj su bili i parlamentarci. Jedna je od njegovih izjava bila da je "sva pomoć UNRRA-e u Jugoslaviji dodijeljena bez ikakvog pravljenja razlike po nacionalnosti, vjeri ili političkom uvjerenju".⁷⁴ Sljedećeg dana objavljena je kratka notica da ih je primio Tito, a više je prostora posvećeno izvodima iz britanskog tiska i izvještajima dopisnika iz Beograda: afirmativnom napisu u liberalnom *Manchester Guardianu* o Narodnoj fronti, izborima i o "slabosti i nemoći" opozicije, članku u *Reynold News*, koji je napisao David Raymond Jenkins o izbornom zakonu i proceduri i koji polazi

⁷² Ukupni troškovi za 4. i 5. XI. iznosili su 14.875 din. Parlamentarci i novinari bili su smješteni u dvokrevetnim i jednokrevetnim sobama i to su uglavnom bili jedini troškovi: tek je dvoje gostiju koristilo i konzumaciju, a najveću stavku u cjelokupnom trošku načinila su dvojica domaćih pratilaca grupe – skoro 4.000 za dvodnevni smještaj i konzumaciju! Hrvatski državni arhiv, fond Predsjedništva Vlade NRH, Kabinet Predsjednika, kut. 1, spis od 9. XI. 1945.

⁷³ *Vjesnik* (Zagreb), 7. XI. 1945., 4.

⁷⁴ *Vjesnik*, 11. XI. 1945., 3.

od teze da su se parlamentarci mogli uvjeriti da su izbori bili "zaista slobodni". Jenkins je pisao i o opoziciji: "Ja sam bio prisutan jednom sastanku na kome je Grol pretrpio potpun neuspjeh u nastojanju da pruži bilo kakvih konkretnih dokaza, da izbori nisu slobodni, ili da u Jugoslaviji vlada teror." Dalje se citira Jenkinsov navod da su "lažni izvještaji, koji stižu u London o prilikama, koje vladaju u Jugoslaviji" te onaj o diplomatskom britanskom osoblju u Zagrebu koje govori o "strašnim prilikama koje vladaju u zatvoru OZNA-e". Autor je naveo i izjave nekolicine 'običnih' ljudi koje završavaju nadom da će "sada biti bolje" te kaže: "Akademske diskusije u Londonu u pogledu stvarne demokracije, zvuče ovdje irelevantno do apsurdnosti i veoma su udaljene od realnosti ove zemlje, koja je pretrpjela više nego i jedna druga zemlja u svojoj junačkoj borbi protiv neprijatelja."⁷⁵

Opširan napis o susretu Tita i parlamentaraca nalazimo u sutrašnjem broju lista na prvoj i trećoj stranici, a Tanjugov izvještaj o govoru Zilliacusa preko beogradskog radija *Vjesnik* donosi 15. studenog na drugoj stranici ("Engleski parlamentarac govori narodima Jugoslavije"). Naglasio je da nisu "neka zvanična misija, mi nemamo mandata od naše vlade ili parlamenta, pa čak ni od stranke kojoj pripadamo. Mi smo samo jedna privatna grupa narodnih poslanika koja govori u svoje vlastito ime". Bilo je to prvi put da se u novinama jasno navodi status grupe. Susret zastupnice Leah Manning i predstavnica Centralnog odbora AFŽJ 12. studenog opisan je u *Vjesniku* od 16. studenog pod naslovom "O prvim slobodnim izborima u Jugoslaviji". Zastupnica je, između ostalog, izjavila: "Gdjegod smo bili stekli smo uvjerenje da je cio narod za Narodni front, iako su se neki od naših delegata sreli i sa onim vašim ljudima koji su se žalili na neki strašni teror. (...) Kad smo te vaše opozicionare pitali i tražili od njih da nam kažu gdje je taj 'teror' i u čemu se sastoji, oni nisu mogli ništa da nam odgovore." Govorila je emocionalno o susretima s 'običnim ljudima' u Gračacu i nekim selima u Lici te s građanima Zadra: "Moj je nepobitni utisak da su izbori bili apsolutno slobodni. (...) Danas su došli kod nas neki ljudi da nam pričaju kako su vojnici dolazili s puškama i tjerali narod da glasa. Smiješne su takove priče poslije onoga što smo mi engleski parlamentarci vidjeli svojim očima."⁷⁶

Vjesnik od 19. studenog donosi članak "Svjedočanstva stranih novinara: 'Ovo su naispravniji izbori koji su do dosada obavljani u Jugoslaviji'" u kojemu se daje prikaz napisa u *New Statesmanu and Nation* i *Manchester Guardianu*. U prvome, Kingsley Martin pohvalio je poštovanje izborne procedure i javnost pri prebrojavanju glasova te analizirao držanje opozicije: "Opoziciju, koja sjedi po kavanama i razgovara sa strancima u Beogradu, ne treba uopće uzeti u obzir. Razgovarao sam s njenim vodećim članovima u Zagrebu i Beogradu. Oni nemaju ništa da ponude ni vodstvo ni program, ništa osim želja političara i funkcionera, koji su izgubili vlast. Za seljake s kojima sam razgovarao, opozicija jednostavno predstavlja 'one koji su pomagali neprijatelja za vrijeme rata

⁷⁵ *Vjesnik*, 13. XI. 1945., 5.

⁷⁶ *Vjesnik*, 16. XI. 1945., 4.

i koji se još nadaju u stranu intervenciju. (...) Nisam vidio ni jednog seljaka koji hoće da se vrati kralj Petar.”⁷⁷

Vjesnik od 26. studenog objavio je na trećoj stranici prilog “Britanski narodni poslanici u Donjem domu o Jugoslaviji” u kojemu se prenose naglasci iz govora koje su članovi grupe Maninng i Poppelwell održali u Donjem domu engleskog parlamenta dan ranije. Bit njihovih izlaganja je bilo pozitivno ocjenjivanje izbora, a govorili su i o značaju Trsta za Jugoslaviju te o minornoj ulozi opozicije i kralja Petra u političkom životu novog poretka.

Vjesnik od 30. studenog je u širim izvodima prenio prilog Kennetha Syersa “Vidio sam što sam želio” iz News Chronicle. On je pisao i o posjetu zatvoru Ozne u Beogradu, kamo je otišao s dvojicom kolega koji su ranije posjetili zagrebački zatvor. Razgovarali su s Dragim Jovanovićem, šefom predratne beogradske policije, koji se nije žalio, kao ni ‘obični’ ljudi te s Cincar-Markovićem, prijašnjem ministrom vanjskih poslova, potpisnikom pakta s Njemačkom. On se žalio na loše uvjete te naveo da ga truju hranom, i to “već šest mjeseci”. “Kako je slab taj poslijeratni otrov” napisao je cinično Syers.⁷⁸

Vjesnik od 1. prosinca je prenio izjavu R. Seaton-Watsona s londonskog radija u povodu proglašenja republike u Jugoslaviji, u kojoj je pozivao “britanske prijatelje Jugoslavije” da spriječe onaj “mali broj ljudi u Britaniji” koji “žele pokvariti dobre odnose dvije zemlje”.

‘Društvo za pomoć Jugoslaviji’ priredilo je svečani prijem 8. prosinca za članove grupe koji su posjetili Jugoslaviju, a na kojemu je govorila L. Maninng.⁷⁹ Njezin članak u komunističkom Daily Workeru 9. prosinca prenio je sutrašnji Vjesnik.

Krajem prosinca izmijenjene su note Jugoslavija - Velika Britanija preko jugoslavenskog veleposlanstva u Londonu i britanskog ministarstva vanjskih poslova: time je britanska vlada priznala donošenje republikanskog ustava, a R. Skrine Stevenson postao je službeno akreditirani predstavnik V. Britanije pri novoj jugoslavenskoj vladi.

Zaključak

Posjet grupe britanskih parlamentaraca Zagrebu (i nekim drugim mjestima u Jugoslaviji) uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu DFJ - iako neslužben po svojoj naravi - imao je znatne propagandne učinke za jugoslavensku stranu. Tek je poslije održanih izbora u domaćim novinama, koje su boravku stranih gostiju pridale veliku pažnju, naznačeno da je to bi privatna posjet. Grupu su činili uglavnom zastupnici Laburističke stranke i to predstavnici ‘ljevičje’ stranačke struje te su njihove izjave o novom poretku u Jugoslaviji bile afirmativne, a kada su govorili o politici vlastite stranke i vlade, bili su kritični

⁷⁷ Vjesnik 19. XI. 1945., 2. (*New Statesman and Nation* je bio socijalistički orijentirani tjednik)

⁷⁸ Vjesnik 30. XI. 1945., 5.

⁷⁹ Vjesnik, 9. XII. 1945. (“Čvrsto vjerujem u duboko prijateljstvo između naroda Jugoslavije i Velike Britanije”).

zbog njezine 'tvrdoće' prema sustavima 'narodne demokracije'. Njihovo nezadovoljstvo s političkim ocjenama britanskog diplomatskog osoblja u Zagrebu dovelo je do dugotrajnih rasprava u Foreign Officeu, gdje se uočavalo da zagrebački konzul mnogo oštrije ocjenjuje novu vlast nego veleposlanik u Beogradu. Dodatni problem predstavljao je 'slučaj' zatvora Ozne koji su parlamentarci posjetili, a za koji se kasnije utvrdilo da su ga vješto organizirale domaće vlasti. Laburistička je vlada zbog ovog posjeta imala problema i u vlastitom parlamentu jer je opozicija smatrala da je odlazak u Jugoslaviju u vrijeme održavanja izbora, prema njoj, u neodgovarajućoj, neslobodnoj atmosferi značio potporu njezinim vlastima.

SUMMARY

THE VISIT OF BRITISH PARLIAMENTARIANS TO ZAGREB IN NOVEMBER 1945

In the autumn of 1945 a series of fateful events occurred in Yugoslavia which determined the direction of its political development: the minister of foreign affairs Ivan Šubašić and other members of the federal government submitted their resignations, the opposition abstained from the first postwar elections, which resulted in their total domination by the Peoples' Front, and in the first session of the new parliament a republic was proclaimed. These developments had come to pass despite the displeasure of the western powers, particularly Britain and the United States. Alongside these matters, the issue of the boundary with Italy was also pressing, which interested both of the western powers who supported the Italian side. Relations between the western powers and Yugoslavia, until recently allies in the anti-fascist coalition, were thus very tense at the time the British Parliamentarians – mostly Labour Party members – came to visit Yugoslavia at the invitation of the government. Even though the visit was of an unofficial nature, and the public was made aware of its existence only later, its propaganda value for the Yugoslav side was great, because it seemed to indicate that the Members of Parliament of a great western power supported the existing regime. This visit raised concerns in British political circles and in some sectors of public opinion, however, as some felt that not enough information was made known about the visit of such a high-ranking delegation, while other circles protested because they felt the Yugoslavian regime could not be supported because it failed to live up to British expectations. The visit led to difficulties in the Foreign Office as well, because the Parliamentarians accused the staff of the consulate in Zagreb of prejudice and a lack of professionalism in its relations with the new organs of government. The disagreement arose particularly over diametrically opposed reports concerning the conditions in prisons. The government had allowed the Parliamentarians to tour the OZNA jail in Zagreb during their visit. The Foreign Office later reconstructed these events and established that the government had probably prepared a quick visit for the delegation. However, the

issue was not raised further in order to maintain good diplomatic relations between Britain and Yugoslavia.

Key words: Yugoslav-British relations, Croat-British relations, 1945